

UOT: 811.512.162

YAQUT HACIYEVA*

BALAŞ AZƏROĞLU YARADICILIĞINDA
MƏCAZİ- EKSPRESSİV VASİTƏLƏR

XÜLASƏ

Balaş Azəroğlu Azərbaycan ədəbiyyatında zəngin dil faktlarından istifadə edən şairlərdən biridir. Onun əsərlərinin dil üslub xüsusiyyətləri yaşadığı dövrün ədəbi dilinin bütün əsas əlamətlərini daşımaqla bərabər spesifik dialektik faktları da ədəbi dilə gətirən əsas qaynaqlardan hesab oluna bilər. Məqalədə Balaş Azəroğlu yaradıcılığında məcazi-ekspressiv vasitələr zəngin faktlarla təhlil edilmişdir. Qeyd edilir ki, məcazlar onun yaradıcılığında həmçinin estetik təfəkkürün əsas ifadə forması olaraq fərdi dəsti-xətt və dildən istifadə özünəməxsusluğunu göstərən amil kimi də maraq doğurur. Çünki məcazlaşma onun bədii təfəkkürün ifadə faktıdır, fərdi yaradıcılıq faktıdır. Şairin düşüncələrinin, duyğu və həyəcanlarının poetikləşdirilməsinə istiqamətlənən söz lirik təhkiyədə üstünlük qazanır və dilin məxsusi bir keyfiyyətini - onun daxili potensialını, ifadəlilik qüdrətini və məna çoxşaxəlilyini təcəssüm etdirir. Balaş Azəroğlunun şeir dilinin təhlili göstərir ki, bədii söz və ifadə yaradıcılığı fərdi üslubun, poetik özünəməxsusluğun təməlidir. Müxtəlif məzmun çəkisinə malik sözlərin birləşməsindən yaranan məcazlar bədii nitq şəraitinin müəyyən üslubi tonundan asılı olaraq poetik söz qismində fəallaşır. Şeir dilinin özünəməxsus bədiiyin ən mükəmməl əlaməti onların sadəliyində, xalqın gündəlik ünsiyyətində işlənən deyim tərzilə səciyyələnməsindədir. Şairin bədii dil təcrübəsi göstərir ki, orijinal bədii dil mühitinin yaranmasında müxtəlif mənaların bir-biri ilə əlaqələndirilməsi müstəsna əhəmiyyət kəsb edir. Sözlərin bədii mahiyyəti müxtəlif səciyyəli sözlərin assosiasiativləşməsi əsasında aşkarlanır.

Açar sözlər: frazeologiya, frazeoloji vahidlər, tərcümə metodları, ekvivalentlik, metofofliklik, söz yaradıcılığı, leksemlər.

Giriş. Poeziyada sözlərin, söz birləşmələrinin və cümlələrin formaca uyğunlaşması mühüm şərt olsa da, həlledici amil deyil. Əsas məsələ formada təzahür edən mətnin nominal mənadan əlavə poetik məzmunun aparıcı mövqeyə ifadə edilməsidir. Bunun üçün dilin lüğət tərkibinin bədii imkanlarına söykənmək, şeir dilinin ifadə zənginliyini təmin etmək başlıca şərtlərindəndir. Poeziya dilin şeirliyi, dilin hiss-duyğu yaratma qabiliyyətidir. O, real həyat və məişəti, əşya, predmet və hadisələri emosional-ekspressiv, obrazlı ifadəsidir. Əsl sənətkar dilin leksik-semantik və qrammatik sisteminin dərin qatlarına nüfuz edir, həyat hadisələrini emosional-ekspressiv, obrazlı ifadə edir. Təsvir obyektləri müqayisə edilməklə təqdim olunmasında, tutuşdurulmasında, məchulun müəyyən cəhətlərini nəzərə çərpdirmək, ya da sadəcə olaraq nitqə canlılıq, obrazlılıq keyfiyyəti verməklə canlı danışıq dilindən geniş şəkildə istifadə olunur. Balaş Azəroğlu yaradıcılığında bədii dilin verdiyi imkanlardan geniş istifadə olunmuş, bütün dil faktları dinamik münasibətdə verilmişdir. Bu baxımdan sənətkarın yaradıcılığında məcazlar sistemi, poetik fikrin əhatə dairəsini

genişləndirmək, ifadə yaradıcılığında uğurlar qazanmaq mənasına sözün müxtəlif və rəngarəng məna çalarları ifadə olunmuşdur. Sözün lüğəvi mənası, semantik variantları, ifadəlilik imkanları, sözün estetikası şeirin bədii keyfiyyətində, sənətkarlıq dəyərində müstəsna yeri vardır. Bu baxımdan bədii dildə ümumxalq dilindən fərqli olaraq emosionallığın imkanları daha genişdir. Burada ümumxalq dilinə məxsus sözlər emosional-ekspressiv ifadə gücünə malikdir və xüsusi üslubi üsulların sayəsində yeni mənalar qazanır. M. Mirzəliyeva yazır: “Söz əsil sənətkar üçün hər hansı donuq vahid ola bilməz. O, bu donuqluğun arxasında sözün daşdığı bütün semantik yükü və üslubu zənginliyi görməli və onun malik olduğu sonsuz imkanlardan məharətlə istifadə etməyi bacarmalıdır. Bəlkə elə buna görə də çox zaman sənətkarın yaradıcı təxəyyülü dildə mövcud olan hazır fraza qəliblərinə sığmır, adi deyiliş çərçivəsinin sıxıntısına dözə bilməyib yeniliyə can atır” (Mirzəliyeva: 2009, s.75). Bu yeniliklər hiss və həyəcanı ifadə etməklə yanaşı, özünəməxsus səciyyəvi əlamətləri və üslubi vəzifələri olmasını sübut edir. Balaş Azəroğlu yaradıcılığında da emosional məna sözdə həm müstəqil tərzdə, həm də əşya-vi-məntiqi məna ilə yanaşı mövcud olur. Onun

* Gəncə Dövlət Universiteti, dissertant

şeyrlərində sözün digər mənaları kimi, emosional mənə da anlayışın ifadəsinə xidmət edir. "Buludlar" şeirində şair yazır:

Deyin, qəm çəkməsin siz ona dözsün,
Dərdə işgəncəyə, zindana dözsün,
Axı söz veribdir, hicrana dözsün,
Tapaq bu dərdlərə, çara buludlar.

(Balaş Azəroğlu: 1961, s. 126)

Bu misralarda insana məxsus bütün əlamətlər buludun üzərinə köçürülmüş, qəm çəkməsin, axı söz veribdir, hicrana dözsün, bu dərdlərə çara tapmaq və s. ifadələrdə mənalar mənə emosiya çaları verməklə yanaşı bədii dili qüvvətləndirir. Müəllif buludlara müraciət edərək,

Nədən qara geydiz bahar çağı siz?
Bəlkə də lələnin ürək dağısız?
İndi günəş doğsa, yenə dağılsız
Hara gedəcəksiz, hara buludlar?!

(Balaş Azəroğlu: 1961, s.126)

Bu misralarda "qara geydiz bahar çağı siz", lələnin ürək dağısız, günəş doğsa, yenə dağılsız adı ümumişlək sözlərə məcaz kimi işlədilərək yeni mənə qazanmaqla yanaşı emosional, bədii-estetik hisslər bildirir. Bu cür üslubi semantik mənalar sözün emosional forması ilə vəhdət təşkil edir və estetik cazibə doğurur.

Çoxmənəlilikin məcazların yaranmasında rolu. Sözdə çoxmənəlilik kimi əlamətlərin mövcudluğu məcazın yaranmasına səbəb olur. İzahlı dilçilik lüğətində yazılır: "Məcaz söz və ifadənin başqa, qeyri-müstəqim mənada işlənməsi yolu ilə yaradılan bədii ifadə. Hər hansı əlamətinə görə bir- birinə oxşayan iki hadisənin qarşı-qarşıya qoyulması üsulu ilə yaradılır. Bir hadisə haqqında aydın, parlaq təsəvvür vermək üçün yazıçı onu başqa bir hadisəyə məxsus əlamətlərlə səciyyələndirir. Məcazlardan istifadə etməklə yazıçı yeni-yeni ifadələr yaradır, sözlərə yeni mənalar verməyə çalışır, bədii dilin zənginləşməsinə kömək edir, təsvir obyektinə öz nəzərində tutduğu qiyməti daha asan verə bilir." (Sadıqova: 2019, s.602) Göründüyü kimi, məcaz sözün semantikasından irəli gələn linqvistik hadisədir. Şairin də yaradıcılığında sözlərə yeni mənalar verilir, bədii dilin zənginləşməsinə kömək edir:

Qoy gəlsin özünə yazığın barı,
Gəl odlu sinəmə gəl, sığın barı,

Qızınsın köksümdə yarpağın, barı
Qorxuram o hüsnün solar, qərənfil.

(Azəroğlu: 1961, s.124)

Bənddə işlənən gəlsin özünə yazığın barı, odlu sinəmə gəl, qızınsın köksümdə, qorxuram o hüsnün solar məcazları şairin bədii təfəkkürünün bəhrəsidir. Bədii mətləbi yüksək poetik səviyyədə ifadə etməklə, sözün ilkin, həqiqi mənasından yeni mənalar yaradılmışdır. Məcazların ifadə etdiyi imkanlar şeir yaradıcılığının əsas şərtlərindəndir. Sözün şeir mətnində mütəhərriqliyi yeni mənaların müxtəlif üsullarla verilməsinə imkan yaradır. Belə mətnlərdə sözün durğun vəziyyəti mümkünsüzdür. Sözün müxtəlif mənalarda işlənməsi, dinamizm onun mahiyyətindədir. Şairin fərdi poetik təxəyyülü onu rəngdən-rəngə, yeni mənalara salır. Mətnin daxili məzmun və məntiqinə müvafiq olaraq yeni üslubi çalarlarla fərqlənir, üslubi hərəkət halında olur. Məsələn,

Şimşəklərə çaxmamış
Bir bahar buluduyam
Göylərin sinəsində
Tələtümü susmamış,
Bir vulkan oduyam
Mən odlar ölkəsində

(Azəroğlu: 2004, s. 6)

Şeir məcazlar sistemi ilə zəngindir. Şairin hiss-həyəcanı, fikrin obrazlı ifadəsi, məcazın meydana gəlməsi təfəkkürün varlıqdakı əşyaları, hadisələri, əlamətləri arasında mövcud olan qarşılıqlı əlaqələri əsasında yaranmışdır. Yəni bir-birinə müəyyən əlamətlərlə oxşarlıq təşkil edən bahar buluduyam, tələtümü susmamış, bir vulkan oduyam, odlar ölkəsində məfhumların müqayisəsi zamanı məfhumların əsas əlamətlərinin əvəzində onun bir sıra xüsusiyyətindən istifadə yolu ilə məntiqli məcazlar yaradılır. Bu məcazlar şeir mətnin arxitektikasının mükəmməliyində, bədii ifadə vasitələri sisteminin keyfiyyətə artımında müstəsna əhəmiyyətli obrazlılıq yaratmaqla yanaşı müəllifin fikrini daha qabarıq nəzərə çatdırır. Yüksək sənət əsərləri həmişə məcazların dərin mənəsi ilə gözəl səslənməsindən bəhrələnir. "Poeziyada forma və məzmunun münasibəti də diqqət mərkəzində durur. Bu isə onun iki əxlaqi-tərbiyəvi və estetik funksiyalarından irəli gəlir. Poetika dildə gözəllik ünsürü, poetik motivi əks etdirən na-

xışdır. Ayırı – ayırı mənalar və məzmun çalarları sözlərlə, yəni bədii forma ilə ifadə olunur” (Quliyeva: 1991, s. 10). Məcəzi mənə mətnə yeni söz və fikir axınının stimulusuna çevrilir. Belə bədii situasiyalarda bədii məzmun poetik formanın qəliblərinə asanlıqla daxil olur. Şairin yaradıcılığında da məcazlar yeni poetik forma yaradır:

Günlər ləpələrin tutub əlindən
Axdı aram-aram, təmkinlə axdı.
Aylar dalğaların aşıb belindən
Gah dərəyə endi, gah dağa qalxdı.
(Azəroğlu: 1961, s.194)

Danışıq dilində işlənən sözlərin obrazlı ifadəsi, fikrin poetik ifadəsi şeir dilində olduqca təbii bir üslubi prosesdir. Çünki “Dil nə qədər böyük meydan açarsa, fikir də özünü o qədər azad hiss edir” (Xəlilov: 2012, s.310). Balaş Azəroğlu yaradıcılığında fikrin sərbəst və məzmunlu ifadəsində məcazlar öz mütəhərrikiyi əsas amil kimi çıxış edir. Məhz buna görə də belə məcazlarda ən ciddi sosial motivlər, təbiət mövzusu obrazlı ifadələr səviyyəsinə qaldırılır:

Nə vaxt göy kişnəyib, gur yağış yağır
Bulud göz yaşıyla yuyur torpağı,
Üfüqdə uzanır göyün qurşağı,
Yarpağın üstündə qalır damlalar
İstər payız olsun, istərsə bahar
Sevirəm o zaman təbiəti mən.
(Azəroğlu: 2004, s.114)

Şeirdə “nə vaxt göy kişnəyib, gur yağış yağır”, “bulud göz yaşıyla yuyur torpağı” misralarında göy kişnəməsi, buludun göz yaşını məcazları fikrin ifadəsində yeniliyi, orijinallığı isə bədii təsir qüvvəsini şərtləndirir və bədii üslubi tapıntı səviyyəsinə yüksəlir. Şairin yaradıcılığında belə məcazlar orijinallığı ilə, ifadə gözəlliyi ilə poetik təfəkkür özünəməxsusluğunun vəhdəti yaranır. Bununla da şairin fikrinin bədii məzmununun incəlikləri, estetik zövqü onun şeiriyyətində yetkinlik tapır. Bu yetkinlik səviyyəsi də öz növbəsində bədii mündəricədə dərinlik və əhatəlilik vasitəsi kimi gerçəkləşir, məcazi söz poetik-üslubi əməliyyat səviyyəsinə qalxdığı üçün fikrin poetik-fəlsəfi tutum dairəsi geniş miqyas alır:

Saqi, xumar-xumar baxırsan yenə
Canıma od düşür bu nazdan mənim

Nədən qırmızıdır camdakı bədən
Bildin xoşuma gəlmir bəyazdan mənim.
(Azəroğlu: 2004, s. 64)

Göründüyü kimi, poetik təxəyyülün məhsulu olan məcazlar şeir dilində işləklilik tezliyinə və üslubi fəallığına görə fərqlənən ən başlıca bədii təsvir vasitəsidir. Belə məcazlar şairin düşüncə qabiliyyətini və bədii qavrayış prosesini şeir dili ilə oxucuya çatdırır. Hər bir söz və söz birləşmələrinin çoxmənəlilikləri dərin semantik-üslubi siqlət və poetik yüklə sanballaşır. Şairin bədii fikri predmetin məntiqi-emosional həddlərini genişləndirir və lirik təhkiyə bitkin və yetkin formalar kəsb edir. Hər bir məcazın arxasında canlı poetik obraz, onun mürəkkəb və zəngin daxili mahiyyəti, duyğu və düşüncələrin təfərrüatları dayanır:

Xalq dilinin obrazlılığından yaradıcı şəkildə faydalanmaq, mətnə emosional dərinlik gətirmək və yüksək bədii ovqat formalaşdırmaq baxımından bu məcazlar şeirdə məftunluq doğuran ən parlaq bədii sözlərdən hesab olunur:

O odlu xislətin sözünə axmış,
Dostu isindirər, yadı yandırar.
Alov parçasıdır hər misran sənin
Onu oda atsan, odu yandırar.
(Azəroğlu: 2004, s.37)

Bu şeirdə lirik qəhrəmanın intellektual düşüncələri, emosiyaları canlandırılır. Məcəzlərin işləndiyi lirik mətnlərdə söz sənətkarı öz hissi və intellektual fəallığı ilə, düşüncə çevikliyi ilə fikirlərini oxucuya çatdırır. Poetizmin kamil nümunəsi kimi məcazi söz və birləşmələr şairin lirik ovqatını, poetik qayəni qidalandırır. Yiğcam bir məcazi ifadə mövzunun bədii informasiyalarının tutumunun həddlərini, poetik düşüncə çərçivəsini genişləndirir. Şair yazır:

Bilirəm dost çoxdur, tanıyan çoxdur
Büdrəsən, qolundan tutan olacaq.
Fəqət istəyirəm sən bu həyatda
Özünə dayanıb qalxasan ancaq
(Azəroğlu: 2004, s.159)

Həqiqət, dilin obraz yaratma potensialından qaynaqlanan məcazlarda xalq dilinin əsas məğzi nəzərə alınır və Balaş Azəroğlu poeziyasının insan həyatının ən ümdə fikirləri məğzində, mahiyyətindədir. Bu fikirlərin oxucuya çatdırılmasında sözün semantik cəhətdən dəyişib yeni

məna çalarları bildirməklə poetizmlər bədiiliyin dinamikasına xüsusi təkan verir, sözün obrazlı mayasından xüsusi enerji mənimsəyən qüdrətli şairin üslubi əməliyyat keçirməsini stimullaşdırır. Bu fikirlərin obrazlı ifadəsində, orijinallığında şair üslubunun zəngin cizgilərini asanlıqla sezmək olur. Belə məcazlar şeir mətninin gözəl nitq nümunəsi kimi alınmasında və bədii təsirin keyfiyyət həddinə gəlməsində müstəsna rol oynayır. Məcazlar şeir mətnində adi söz deyil, bu və ya digər anlayışı canlandırان poetik enerjinin daşıyıcısıdır, müxtəlif məna yükü ilə zənginləşdirilərək motivləşmiş sözlərdir. Onun leksik-üslubi çəkisi artdıqca, bədii mətnin də lirizmi, bədii təsiri də xüsusi güc-qüvvət qazanır. Şeir dilinin bədii keyfiyyəti, təbiidir ki, əksərən sözlərin yerli- yerində işlədilməsi, onun poetik çalarlarının düzgün təzahür etdirilməsidir. Məcazlar onun yaradıcılığında həmçinin estetik təfəkkürün əsas ifadə forması olaraq fərdi dəstixət və dildən istifadə özünəməxsusluğunu göstərən amil kimi də maraq doğurur. Çünki məcazlaşma onun bədii təfəkkürün ifadə faktıdır, fərdi yaradıcılıq faktıdır. Şairin düşüncələrinin, duyğu və həyəcanlarının poetikləşdirilməsinə istiqamətlənən söz lirik təhkiyədə üstünlük qazanır və dilin məxsusi bir keyfiyyətini - onun daxili potensialını, ifadəlilik qüdrətini və məna çoxşaxəliliyini təcəssüm etdirir. İfadə potensialının genişlənməsi şairin dilindəki bədiilik faktı kimi üzə çıxır. İnkər etmək olmaz ki, metafora

lirik təfəkkür elementi olaraq hər bir söz sənətkarının fərdi üslubunun əsas istiqamətini müəyyənləşdirən əlamət kimi epitetlərdə, metaforada və digər məcazlaşmada xarakterizə olunur.

Nəticə. Balash Azəroğlunun şeir dilinin təhlili göstərir ki, bədii söz və ifadə yaradıcılığı fərdi üslubun, poetik özünəməxsusluğun təməlidir. Birmənalı şəkildə qəbul edilən fakt bundan ibarətdir ki, bənzətmədə insan təxəyyülünün həddi-hüdudu yoxdur. Müxtəlif məzmun çəkisinə malik sözlərin birləşməsindən yaranan məcazlar bədii nitq şəraitinin müəyyən üslubi tonundan asılı olaraq poetik söz qismində fəallaşır. Deyim məqamında işləndikdə, üslubi çərçivədə yerinə düşəndə üslubi rəngarənglik və ekspressivlik yaradır. Göstərilən bütün nümunələrdə iştirak edən məcazların üslubi çalarlarında şairin misralara gətirdiyi səmimiyyət, xoş təəssürat yaradıb oxucunun ruhunu oxşayır. Balash Azəroğlunun şeir dilinin özünəməxsus bədiiliyin ən mükəmməl əlaməti onların sadəliyində, xalqın gündəlik ünsiyyətində işlənən deyim tərzilə səciyyələnməsindədir. Bu sadəlik məzmun dərinliyi ilə müşahidə olunduğu üçün əsl şeiriyyət yaradır. Şairin bədii dil yaradıcılığı göstərir ki, orijinal bədii dil mühitinin yaranmasında müxtəlif mənaların bir-biri ilə əlaqələndirilməsi müstəsna əhəmiyyət kəsb edir. Sözlərin bədiilik mahiyyəti müxtəlif səciyyəli sözlərin assosiasiyaları dairəsində aşkarlanır.

ƏDƏBİYYAT

1. Azəroğlu B. (1961). Seçilmiş əsərləri, Bakı, Yazıçı nəşriyyatı.
2. Azəroğlu B. (2004). Seçilmiş əsərləri, Bakı, Öndər nəşriyyatı.
3. Xəlilov S. (2012). Əbu Turxanın hikmətli dünyası, Bakı, Çarşıoğlu nəşriyyatı.
4. Quliyeva M. (1991). Klassik şərq poetikası, Bakı, Yazıçı nəşriyyatı.
5. Mirzəliyeva M. (2009). Türk dillərinin frazeologiyası, I c. Bakı, Nurlan nəşriyyatı.
6. Sadıqova S. (2019). İzahlı dilçilik terminləri lüğəti, Bakı, Elm nəşriyyatı.

Yagut HAJIYEVA

THE FIGURATIVE- EXPRESSIVE MEANS IN BALASH AZEROGLU'S WORKS

SUMMARY

Balash Azeroglu is one of the poets who uses rich linguistic facts in Azerbaijani literature. The linguistic and stylistic features of his works carry all the main features of the literary language of the period in which he lived, as well as specific dialectical facts can be considered as one of the main sources of literary language. The article analyzes the figurative-expressive means in Balash Azeroglu's works with rich facts. It is noted that metaphors are also of interest in his work as a factor in the specificity of the use of individual lines and language as the main form of expression of aesthetic thinking. Because metaphor is a fact of expression of his artistic thinking, a fact of individual creativity. Aimed at poeticizing the poet's thoughts, feelings and emotions, the word prevails in lyrical narration and embodies a special quality of language - its inner potential, expressive power and diversity of meaning. The analysis of Balash

Azeroglu's poetic language shows that the creation of artistic words and expressions is the basis of individual style, poetic originality. Metaphors arising from the combination of words with different weights of content become active as poetic words, depending on the certain stylistic tone of the artistic speech conditions. The most perfect feature of the unique art of the language of poetry is their simplicity, characterized by the style of expression used in the daily communication of the people. The poet's experience of literary language shows that the connection of different meanings is extremely important in the creation of the original literary language environment. The artistic essence of words is revealed on the basis of the association of different characteristic words.

Keywords: *Phraseology, phraseological units, translation methods, equivalence, metaphor, vocabulary, lexems*

Ягут ГАДЖИЕВА

ОБРАЗНО-ВЫРАЗИТЕЛЬНЫЕ СРЕДСТВА В ТВОРЧЕСТВЕ БАЛАША АЗЕРОГЛУ

РЕЗЮМЕ

Балаш Азероглу - один из поэтов, использующих богатые лингвистические факты в азербайджанской литературе. Лингвистические и стилистические особенности его произведений несут в себе все основные черты литературного языка того периода, в котором он жил, а также конкретные диалектические факты можно рассматривать как один из основных источников литературного языка. В статье анализируются образно-выразительные средства в творчестве Балаша Азероглу с богатым фактом. Отмечается, что метафоры также представляют интерес в его творчестве как фактор специфики использования отдельных линий и языка как основной формы выражения эстетического мышления. Потому что метафора - это факт выражения его художественного мышления, факт индивидуального творчества. Направленное на поэтизацию мыслей, чувств и эмоций поэта, слово преобладает в лирическом повествовании и воплощает в себе особое качество языка - его внутренний потенциал, выразительную силу и разнообразие значений. Анализ поэтического языка Балаша Азероглу показывает, что создание художественных слов и выражений - основа индивидуального стиля, поэтического своеобразия. Метафоры, возникающие из сочетания слов с разным весом содержания, становятся активными как поэтические слова в зависимости от определенного стилистического тона условий художественной речи. Самая совершенная черта языка поэзии - его простота, характеризующаяся стилем выражения, используемым в повседневном общении людей. Опыт литературного языка поэта показывает, что соединение разных смыслов имеет исключительное значение в создании самобытной литературной языковой среды. Художественная сущность слов раскрывается на основе объединения разных характеристических слов.

Ключевые слова: *Фразеология, фразеологизмы, методы перевода, эквивалентность, метафоричность, словарный запас, лексемы.*